

BENE ZOLTÁN

Mítoszok, regényben elbeszélve

Gondolatok Demeter Szilárd
Hármasoltár című könyvéről

Demeter Szilárd három regényét szervezte trilógiává *Hármasoltár* című, 2018-ban megjelent kötetében. A regények a trilógia belső kronológiája szerint követik egymást, vagyis az emberi élet időrendjében – tehát érdekes módon éppen fordított sorrendben az eredeti megjelenésekhez képest, hiszen a trilógia utolsó darabja, a *Tempetőfi naplója* 2002-ben, a *Lüdercnyomás* 2010-ben, a nyitódarab, a *Kéket kékért* pedig 2017-ben került először az olvasók kezébe. A *Hármasoltár* a felnőtté válás regényfolyamaként is forgatható, a *Kéket kékért* főszereplői kis- és nagykamaszok, a *Lüdercnyomás* hősei a kamaszkor és a korai ifjúkor, míg a *Tempetőfi naplója* szereplői az ifjú- és a felnőttkor határvidékén botladoznak. A kötet fűszövegében a szerző el is árulja, hogy élete első két évtizedének élményanyagából táplálkozik a könyv, egyszerűen kijelenti, hogy nem leltár, és nem is számvetés. Ami már csak azért is igaz, mert a trilógia – de különösen annak első darabja – messze túlmutat a személyes mitológián.

Ugyanakkor a mitológia mindenképpen kulcsszó Demeter Szilárd *Hármasoltára* kapcsán. Már a címek is erről árulkodnak. A trilógia címe önmagáért beszél, a három részből álló mű egyfajta szakralitását sugallja az *oltár* szó, márpedig a valódi mitológiától nehezen választható el a szakralitás és a transzcendencia fogalma. Maga a *hármasoltár* kifejezés a triptichonból, a szárnyas oltár paleográfiai megnevezéséből ered; a triptichon egy merev középrészből és az ehhez kapcsolódó két oldalsó szárnyból áll. Demeter Szilárd azonban terjedelmi szempontból nem követi a paleográfiai elveket: a triptichon középső része nem kétszer olyan hosszú, mint az első és a harmadik (azaz a két szárny), ráadásul nem is feltétlenül a *Lüdercnyomás* a központi és leginkább meghatározó darabja ennek a hármassoltárnak, hanem – irodalmi alkotásról lévén szó, egyáltalán nem kárhoztatandó módon – a nyitóregény.

A *Kéket kékért* rendkívül erős felütés.

A címadás kérdése itt éppolyan izgalmas, mint a *Hármasoltár* esetében. A cím eredetének kutatása során ezúttal is szakrális motivációkra lelünk, neve-

zetesen a bibliai *Kivonulás* könyvének 21. fejezetéhez jutunk, ahol a 23–25. versben olvashatjuk a következőket: „De ha veszedelem történik: akkor életért életet adj. / Szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért; / Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.” A szerző mottóként oda is illeszti ezt a passzust a regény elejére. Gyakran idézett és sokat vitatott helye ez a Szentírásnak; az úgynevezett *talio* elv (lex talionis) megnyilvánulása. A latin *talio* szó megtorlást jelent. Ha tehát lefordítjuk magunknak a szak kifejezést, végső soron az elégtétel, a bosszú problémájához jutunk el. Hammurapi óbabilóni uralkodó törvényoszlopán a *talio* elv például olyan mondatokban nyilvánul meg, mint ez: „ha egy szabad ember kiveri egy szabad ember fogát, üssék ki az ő fogát is” – bizonyoságul arra, hogy egy ősi, az ókori Keleten széles körben elterjedt igazságszolgáltatási és jogalkalmazási gyakorlatról van szó. Amely az ember vele született igazságérzetéből táplálkozik, és amely akár odáig fajulhat, mint Albániában fajult már nem egyszer a történelem során, amikor egész nemzetségek kipusztulásához vezetett, erősen gyöngítve a társadalmat. Nyilván hasonló okból beszél a Biblia már az Ószövetség oly sok helyén is a *talio* elv ellen (például Káin mítoszában), hogy aztán az Újszövetségben Jézus Hegyi Beszéde mutassa föl az ellenpontot, a kiutat: a szeretetet. Az archaikus társadalmakban és a társadalmi szerveződést megelőző emberi csoportokban azonban a *talio* elv egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen. És mivel igen mélyen gyökerezik az emberi természetben, napjainkban is rendre fölbukkan. Nem véletlenül idézzük mind a mai napig oly gyakran a fentebb citált bibliai helyet: „szemet szemért, fogat fogért”. De vajon mit jelent a néhány szóval odébb következő „kéket kékért” kifejezés, amely a regény címéül szolgál? A válaszhoz nem kell különösebb furfangokhoz folyamodnunk: ha az embert megütik, ám nem szakad föl a bőre, az ütés helyén tehát nem keletkezik seb, akkor is marad nyoma a verésnek: kék foltok formájában.

Márpedig a fizikai erőszak mindvégig jelen van Demeter Szilárd regényében, s nem csupán ez, de a bosszúszomj is. Mindkettő fontos mozgatórugója annak a székelyföldi mikrotársadalomnak, amely a *Kéket kékért* világát jelenti. Archaikus, babonákkal és mítoszokkal átítatott világ ez, amelytől a főszereplő, Egyszemjankó erőteljesen elkülönül. Mindenekelőtt azáltal, hogy egy egészen más mitológia alapján értelmezi a világot, mint azok, akikkel együtt kell

élnie. Egyszemjankó egy ideig a hegyen lakik az apjával, a bolond dokival, aki az ókori görög filozófián neveli föl a gyermeket. (Később – a doktor halálát követően – a fiúnak fel kell adnia a remeteséget.) A kisfiú a preszókratikusoktól és Platóntól egyaránt hosszasan idéz, sőt, a „kéket kékért” világának érvényességét sem krisztusi alapon, hanem a Platón által leírt androgün-mítosz alapján vonja kétségbe. Egy születésétől fogva elátkozott gyermek ő, akit az átok miatt vet ki magából a közösség, s akiről, mint kiderül, még a lólábú asszony¹ sem volt képes levenni a rontást. Görög mitológia és filozófia keveredik a regény lapjain székelő hiedelmekkel, kommunista frázisokkal és a Ceaușescu-diktatúra utolsó időszakának velejéig romlott és züllött közvélekedésével. Ráadásul még a mindent átítató és fölszámoló nyomor is ott ólálkodik a szereplők körül, így nem ok nélkül jut eszébe az olvasónak Bodor Ádám világa. Demeter Szilárd azonban Bodorhoz képest kevésbé vonatkoztat el a valóságtól; ábrázolásmódja realistább.

Igaz, ez a realizmus mágikus mozzanatokat foglal magában. Matthew C. Strecher szerint a mágikus realizmus nem egyéb, mint amikor „egy igen részletesen felvázolt, realisztikus környezetben hirtelen valami olyan dolog jelenik meg, amely túlságosan is különös ahhoz, hogy hihetőnek tekintsük.”² Korántsem véletlen, hogy a *Kéket kékért* első mondata ekként hangzik: „Először és utoljára azon a télen láttak sarki fényeket a Hargita lábánál élő székelők.” Ráadásul ez a szövegrész került a borítóra is. Ha Strecher meghatározását vesszük alapul, már ez az egyetlen mondat is a mágikus realizmus poétikai jegyeit hordozza. – Én mégis úgy vélem, esetünkben nem ez a legadekvátabb közelítés. Maggie Ann Bowers szerint a mágikus realizmus leglényegesebb tu-

lajdonsága az, hogy „valóságos, elképzelt, vagy varázslatos elemeket mutat be olyan formában, mintha azok teljességgel természetesek lennének. [...] Hovatovább a mágikus realizmus gyakorlatilag a realizmusra épül, de a legvégsőig feszíti azt a határt, ahol még természetesnek fogadhatók el a fantasztikus, mágikus elemek.”³ Demeter Szilárd regényére ez is jellemző lehet, ha úgy akarjuk; érzésem szerint azonban a *Kéket kékért* kapcsán (amiképpen Bodor Ádám *Sinistra körzete* esetében) inkább mitológikus regényről kellene beszélnünk, semmint mágikus realista alkotásról. Egyik mű világképe sem igazán mágikus, sokkal inkább mitológikus.⁴ Demeter regényének névhasználata inkább mesei-mitológiai, nem realista – pl. Egyszemjankó, Orrbefelűty, Pufarin, Kagur, Csürkeláb, Söjjetmici, Dzsesszpalibá –, jóllehet reális nevenek nevezett szereplőkkel is találkozunk – Feri bá, Rózsika stb. –; továbbá a varázslatosnak tűnő elemek sem úgy varázslatosak, ahogyan a klasszikus mágikus realistáknál, hanem mondaik, meseiek.

A regény sok szereplőt vonultat föl, cselekménye sem egyszerűen átlátható; elbeszéléstechnikája is töredezett, novellafüzér-szerű, a több történetzál csak a mű végére fonódik igazán egybe, viszont az író éppen ezáltal képes arra, hogy mindvégig fenntartsa a feszültséget és az olvasói figyelmet. A *Kéket kékért* igazi mestermű, kimunkált, izgalmas, több rétegű alkotás, sok tekintetben újító munka. Kiváló és az újdonság erejével ható írói ötlet például az, hogy a főszöveg után, egy függelék-végzőtárban egyes idegen szavak, illetve jövevényszavak értelmét nem hagyományos szócikkekben, hanem kis novellákban, tárcákban magyarázza meg a szerző. Ezzel erősíti ugyan a regény fragmentáltságát, mégsem gyöngíti a mű kohézióját.

Ilyen erős kezdet után nehéz a folytatás. Ám kétségbevonhatatlanul szükséges.

A gyermekkor világát a nagykamaskoré követi; a falusias székelő kisváros helyét átveszi a kicsit városiasabb légkörű *nagyobbacska székelő város*. A regényfolyam második darabja, a *Lüdercnyomás* címe is mitológiát ígér – éppúgy, mint a *Kéket kékért*.

1 Érdekes, hogy a regény cselekményének idejében valóban terjedtek történetek a lólábú asszonyról. A Hargita Népe 2018. április 16-án közölt interjú Gagyi József társadalomkutatóval, aki többek között ezeket mondta: „...1988-ban mindenki mesélte, hogy megjelent a lólábú asszony. Az autóbussen, a váróteremben, a családban beszéltek, a gyerekek is tudták, hogy megjelent, valahol az út mellett stoppolt, vagy felült a buszra egy asszony, és adott pillanatban valaki észrevette, hogy patája van... [...] benyúlt a »mellyébe«, kivett egy marék alvadt vért, azt szembodta az emberekkel vagy a sofőrrel, s azt mondta, hogy három év múlva bokáig fogunk vérben járni. Azzal eltűnt.” – *Az ősi hiedelemvilágtól az újmédiáig. Születésnap beszélgetés dr. Gagyi József társadalomkutatóval*, <https://hargitanepe.eu/az-osi-hiedelemvilagtol-az-ujmediaig/>

2 STRECHER, Matthew C.: *Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki*, *The Journal of Japanese Studies*, Vol. 25, No. 2 (Summer, 1999), 267.

3 BOWERS, M. A.: *Magic(al) realism*, Routledge, London, 2004, 21.

4 A mágia szó az óperzsa *mager*, azaz *varázsló* szóból ered. Természetesen a mágia, a varázslat is kapcsolódik természetfölöttihez, azonban inkább a világ befolyásolását célozza, nem annyira a magyarázatát és megértését, mint a mitológia. És ez alapvető különbség a két fogalom között.

A nyolckötetes *Magyar néprajz* VII. kötetében, a *Népszokás, néphit, népi vallásosság* címűben a következőképpen határozza meg a *lödérc* fogalmát a kézikönyv egyik szerzője: „A magyar néphit »tüzes« ördögszeretője néhány közös tulajdonság révén összekapcsolódik a segítőszellem-szerű *lidércsirkével*, de attól mégis különválasztható, más szerepet betöltő természetfeletti lény. Két legfontosabb vonása a *szexuális kapcsolat* az ellenkező nemű emberrel (általában hímneművé változó lény, aki nőekkel tart kapcsolatot, de fordított viszonyra is sok adat utal), valamint a *tüzes alakban, fényjelenség* formájában való megjelenés.”⁵ [Kiemelések az eredetiben: B. Z.] Demeter Szilárd regényében a *lödércek* egy tanítóképző intézet nőnemű diákjait jelentik, akik olykor segítő szándékú *lidércsirké* alakjában és *fényes jelenség* formájában is megjelennek, de alapvetően a szexualitásuk határozza meg őket. Soraikba néhány *hajdúsógor* is keveredik (ékes bizonyíték a nemeknek illetén aránya a pedagóguspálya elnöiesedésére). A *Kéket kékért* című művel szemben ez a regény már sokkal személyesebb mitológiát közvetít – jóllehet olyan szöveggént is olvashatjuk, amely egyrészt a közösségépítés, másrészt a bölcsészsors, a bölcsészlet kialakulásának és kezdeti lépéseinek mítoszt ígkészik újraírni. Újraírni és nem megteremteni – hiszen ezek a mítoszok számtalan formában léteznek, és igen hasonló elemekből építkeznek –, de egy mítoszvariánst létrehozni: feltétlenül. A retorika, a névhasználat (elegendő itt csupán a főhős, Kistarisznya nevére utalni: a tarisznyás bölcsész figurája egészen a közelmúltig egy mindenki által jól ismert típus képviselt), a többsíkú történetfűzés, a perspektíva-váltások mind-mind ezt a célt szolgálják.

És ugyanezt a mítosz-variánst, ugyanezekkel az eszközökkel folytatja a szerző a *Tempetőfi naplójában*. A mű helyszínválasztása újabb lépést jelent az archaikustól a modern irányába, hiszen ezúttal a *nagyobbacska székelly városból* egyenesen a többen-

zetiségű nagyvárosba jutunk. A cím szimbolikája ezúttal is izgalmas, egyfelől a méla Tempetőit juttatja eszünkbe, Csokonai alteregóját, ezzel is erősítve a bölcsész-áthallásokat és az általánosítást, az egyedi általánossá emelését; másfelől természetesen Petőfi Sándort (nem mellesleg Petőfit a regény cselekményének idején finoman szólva nem hordozta tenyerén az irodalmi szakma, ezért ez az utalás akár fricskaként is fölfogható a kilencvenes évek irodalomelméleti irányzatai felé). Ahogyan a *Lödércnyomásban* elsősorban az ital és a nők határozzák meg az események menetét, illetve irányítják a szereplők sorát, úgy a *Tempetőfi naplójában* sem megy ritkaszámba a duhajkodás és a szerelmi élvezet elszánt hajszolása. Mindemellett mind a két regényben megjelennek a bölcsészlet egyéb klasszikus attribútumai: a bölcsész nem csak iszik, nem csak a nőket hajkurássza, de lapot szerkeszt, zenél, megváltja a világot a kocsmasztalnál, és olykor a valóságban is kísérletet tesz rá; a bölcsész furfangos, dacos, kíváncsi stb.

A *Lödércnyomásban* és a *Tempetőfi naplójában* Demeter Szilárd olyan témához nyúl, amely akár elkoptatottnak is nevezhető. Mégis képes egyedi módon megírni azt, amit korábban mások is elbeszéltek. Ennek oka egyfelől a nagy gonddal kidolgozott retorika és nyelvezet, másfelől a mitologizálás, a mítoszteremtés szándéka és gyakorlati megvalósítása. Demeter Szilárd „elemel”, ám ezt nemcsak modern szépirodalmi eszközökkel teszi, hanem – mint már említettük – a mitológia kelléktárának felhasználásával is. Komplex, többretegű, nyitott, azonban korántsem a végtelenségig nyitott (és ezzel a semmibe futó) műveket alkot. Ez regénytrilógiája második és harmadik darabjának a legfőbb erénye. A *Kéket kékért* még ezeknél is komplexebb alkotás. A három regény együtt pedig igen élvezetesen ábrázol egy megragadó, érdekesítő és különös világot; elkalauzol a Hargita lábától – ahol egyszer még a sarki fények is megjelentek – Tündérország kisebb és nagyobb városaiig, és mindeközben a régi mítoszokat átértelmezve újra is teremti ennek a nagy hagyományú, alapvetően tradicionális, de az utóbbi évtizedekben egyre gyorsabban változó világnak a mitológiáját.

5 Pócs Éva: *Néphit = Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*, főszerkesztő: DÖMÖTÖR Tekla, Akadémiai, Budapest, 1990, 566.